

УДК: 159.923

© Сошина Ю.М., 2016 р.

orcid.org/0000-0001-7821-7590

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44875

Ю.М. Сошина
Національний університет,
м. Запоріжжя

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ НАСТАНОВЛЕНЬ

В статті подано аналіз ефективності програми формування ціннісно-смыслових настановлень. Визначено основну мету програми (здійснення систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісно-смыслових настановлень за рахунок створення й реалізації спеціальних психологічних умов). Екзистенційно-гуманістичний підхід визначено як головний у розробці й реалізації психолого-педагогічної програми.

Подано перелік основних інформаційних та інтерактивних методів та форм роботи. Представлено структуру програми формування ціннісно-смыслових настановлень. За результатами експериментального дослідження подано ієрархію цінностей-цілей підлітків контрольної та експериментальної груп. Наведено дані, що свідчать про ефективність програми формування.

Ключові слова: цінності, ціннісно-смыслові настановлення, підліток, формувальна програма.

Ю.Н. Сошина

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕН- НОСТНО-СМЫСЛОВЫХ УСТАНОВОК

В статье представлен анализ эффективности программы формирования ценностно-смысловых установок. Определена основная цель программы (систематическое и целенаправленное влияние на формирование ценностно-смысловых установок за счет создания и реализации специальных психологических условий). Экзистенциально-гуманистический подход определен как главный в разработке и реализации психолого-педагогической программы.

Составлен перечень основных информационных и интерактивных методов и форм работы. Представлена структура программы формирования ценностно-смысловых установок. По результатам экспериментального исследования построена иерархия ценностей-целей подростков контрольной и экспериментальной групп. Представлены данные, которые подтверждают эффективность программы формирования.

Ключевые слова: ценности, ценностно-смысловые установки, подросток, формирующая программа.

Ju.N. Soshina

EFFECTIVENESS EVALUATION OF THE PROGRAM OF FORMATION OF VALUE-SEMANTIC OPTIONS

The analysis of effectiveness of the program of formation of value-semantic options are reviewed in the article. The main objective of the program has been given (systematic and purposeful influence to formation the value-semantic options on account of creation and realization special psychological conditions). The existential-humanistic approach has been defined as the main in development and implementation of psychological and pedagogical program.

A list of basic information and interactive methods and forms of work has been given. The structure of the program of formation of value-semantic options has been reviewed. Compiled by the results of experimental research the hierarchy of teenagers' values of the control and experimental groups has been given. The data that confirms the effectiveness of the program of formation has been reviewed.

Keywords: values, value-semantic options, teenager, program of formation.

Постановка наукової проблеми. Ціннісно-сміслова сфера виступає важливим утворенням людської психіки. Вона кваліфікується як багаторівнева та ієрархічна за своєю будовою й включає низку складових, які впливають на різноманітні аспекти життєдіяльності людини. Ціннісно-сміслові настановлення є важливим компонентом цієї сфери та визначаються нами як смислове утворення, що виражає передготовність до дії, самовираження, відображення результату мисленнєвої діяльності (осмислення) по відношенню до цінностей як категорії «життєво важливого» та переведення їх в діючі, актуальні принципи.

Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених вивченню ціннісно-сміслової сфери загалом, поза увагою науковців залишається розкриття механізмів розвитку та формування ціннісно-сміслових настановлень у отроцтві, розробці та впровадженню практичних шляхів формування ціннісно-сміслових настановлень в процесі шкільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття спостерігається підвищення уваги науковців різних галузей до ціннісно-сміслової сфери особистості: філософів (Г.П. Вишлецов, П.І. Гнатенко, І.А. Грабська, О.М. Панфілова, Є.А. Подольська, П.І. Смірнова), соціологів (І.П. Карпенко, Б.В. Новіков, М.В. Попович, К.Ю. Соловійов, В.І. Шинкарук, В.О. Ядов.), педагогів (П.І. Підкасистий, В.Т. Ялович) та психологів (К.О. Абульханова-Славська, М.І. Алексєєва, Н.І. Іванцев, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, В.В. Турбан.). Дослідницький інтерес зумовлений усвідомленням значущості формування ціннісно-смілової сфери особистості та її компонентів.

Мета статті – презентувати результати формування ціннісно-сміслових настановлень у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із етапів нашого дослідження були розробка та впровадження спеціальної формувальної програми, спрямованої на актуалізацію у свідомості підлітків та формування цілісного образу універсальних цінностей (дружба, родина, кохання та ін.) та утворення на їх ґрунті системи індивідуальних смислів [8].

У нашій програмі цілісність передбачає представленість та змістове наповнення трьох основних компонентів ціннісно-сміслових настановлень (когнітивного, афективного та конативного) та основних типів цінностей (матеріальних, соціальних та духовних).

Основна мета програми полягала в здійсненні систематичного та цілеспрямованого впливу на формування ціннісно-сміслових настановлень за рахунок створення й реалізації спеціальних психологічних умов у ході аудиторної та позааудиторної роботи.

При розробці психолого-педагогічної програми формування ціннісно-сміслових настановлень ми спирались на екзистенційно-гуманістичний підхід, що розглядає людину з точки зору її життєвих цілей та цінностей, свободи вибору й відповідальності, здатності до самоздійснення. Як зазначає Т.С. Яценко, основна позиція такої моделі полягає в тому, що люди здатні розширювати власну самосвідомість, а це, у свою чергу, сприяє більшій свободі й відповідальності через подолання екзистенційних тривог і страхів, що є функцією пошуку цінностей [10].

Водночас зміст програми формувального тренінгу розроблявся з використанням методу психодрами – відомого методу групової роботи, створеного Я. Морено. У ній застосовуються інструменти драматичної імпровізації для вивчення та вдосконалення внутрішнього світу людини, що стимулює розвиток її творчості, спонтанності, розширює можливості для природної, гармонійної поведінки та взаємодії з іншими людьми.

Формувальна програма спрямована на актуалізацію у свідомості підлітків універсальних цінностей та формування їх цілісного образу й утворення на їх ґрунті системи індивідуальних смислів. Вона розрахована на 2 навчальних семестри (30 тижнів). Включає 30 занять один раз на тиждень тривалістю по 2 академічні години кожне (загальний обсяг – 60 годин), домашні завдання.

В програму включені інформаційні та інтерактивні методи та форми роботи: міні-лекції, перегляд відеоматеріалів (художніх та документальних фільмів, репортажів, соціальної реклами, відео лекцій психологів, тощо) з наступним їх обговоренням; дебати; мозкові штурми; тренінгові вправи; психодрама.

Психолого-педагогічна програма містить два основних блоки:

Перший блок – ціннісно-смісловий розвиток – ґрунтується на ідеях Б.С. Братуся, Д.О. Леонтєва, А.В. Петровського, В.В. Століна,

Д.Й. Фельдштейна щодо формування ціннісно-сислової сфери особистості у підлітковому віці. Основним чинником ціннісно-сислового розвитку виступає ускладнення їх структури та компонентів (ціннісно-сислові настановлення), збільшення лібералізації та зростання особистісної незалежності. Відбувається перегляд ціннісно-сислових уявлень підлітка та подальша їх деперсоналізація, тобто відрив від референтних особистостей як зразків для наслідування [2; 3; 6]. Метою блоку є розширення уявлень підлітків про поняття «цінності», «смысл»; сприяння формуванню ціннісно-сислових настановлень підлітків; розвиток усвідомлення власної системи цінностей.

Другий тематичний блок спрямований на формування позитивної «Я-концепції», самосвідомості та самоствердження й ґрунтується на наукових розробках Л.І. Божович, Л.С. Виготського, Е. Еріксона. Процес пошуків власного «Я» неможливий без включення значимих цінностей, ідеалів, смислів та поглядів [1, 9].

Для перевірки ефективності формувальної програми було проведено контрольний експеримент. Експериментальна група (18 підлітків – 7 хлопців та 11 дівчат) та контрольна група (21 підліток – 8 хлопців та 13 дівчат) були протестовані за допомогою таких методик: 1) методика діагностики реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С.С. Бубнової; 2) методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) П.Н. Іванов, О.Ф. Колобова; 3) методика дослідження індивідуальних цінностей Ш. Шварца (адаптована В.М. Карандашевим); 4) методика «Ціннісний спектр» (ЦС) Д.О. Леонтьєва.

Матеріал статті презентує результати аналізу за методикою визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) П.Н. Іванов, О.Ф. Колобова, аналіз та обробка результатів інших методик триває.

Отримані емпіричні дані були оброблені та проаналізовані. Порівнювалися результати діагностичного обстеження експериментальної та контрольної груп досліджуваних задля порівняння особливостей показників у підлітків, на яких здійснювався та не здійснювався цілеспрямований формувальний вплив з боку експериментатора. Цінності-цілі підлітків з експериментальної групи утворюють таку ієрархію: 1) Гармонійні контакти; 2) Особистісне зростання та самореалізація; 3) Прив'язаність і любов; 4) Самоповага і повага від інших; 5) Успішність у навчанні; 6) Паритетні відносини з державою та суспільна безпека; 7) Здоров'я; 8) Духовна культура та вихованість; 9) Задоволення життям; 10) Турбота про навколишнє середовище; 11) Матеріальний успіх.

Розглянемо детально кожну з цінностей.

1) Гармонійні контакти (загалом 96 суджень, по 5,33 на кожного). Типовими є вислови «допомагати іншим», «погано, якщо тебе не розумі-

ють», «важливо поважати інших». Нестерпними для підлітків у спілкуванні з іншими людьми є неповага, образи, плітки, підлабузництво, ігнорування, глузування, зверхність, тощо.

Таблиця 1

Результати дослідження цінностей-цілей в контрольній та експериментальній групах

Цінності	Групи досліджуваних			
	Контр. група (n=21), %	Рейтинг	Експ. група (n=18), %	Рейтинг
Прив'язаність і любов	12,01	4	14,2	3
Гармонійні контакти	20,62	1	25,06	1
Паритетні відносини з державою та суспільна безпека	4,69	9	9,92	6,5
Самоповага і повага від інших	7,57	6	11,7	4
Особистісне зростання та самореалізація	16,18	2	16,9	2
Успішність у навчальній діяльності	15,92	3	9,92	6,5
Здоров'я	8,35	5	8,09	8
Задоволення життям	6,26	8	7,04	9
Духовна культура та вихованість	7,31	7	10,9	5
Турбота про навколишнє середовище	1,04	10	2,87	10
Матеріальний успіх	-	-	2,61	11

2) Особистісне зростання та самореалізація (62 судження, по 2,95 на кожного). Для підлітків важливо «бути гарним спеціалістом у майбутньому», «отримати гарну професію», «зрозуміти сенс життя», «досягти всього в житті», «вивчити англійську мову», водночас у респондентів викликає занепокоєння страх не поступити до вишу, тощо.

3) Прив'язаність і любов у (загалом 56 суджень, по 3,11 на кожного). Для цієї групи характерними є відповіді «жахливо, якщо не буде підтримки», «хочу стати гарним чоловіком», «важливо вийти заміж», «радувати рідних», «виховати дітей», «бути вірною та люблячою», «турбуватись про родину», «любити маму».

4) Самоповага і повага від інших (45 суджень, по 2,5 на кожного). Типовими є відповіді «бути гарною людиною», «бути собою», «пізнати

себе», «йти до мрії», «досягти всього в житті». Неприпустимо для підлітків погане відношення до себе, неповага інших, тощо.

5) Духовна культура та вихованість (загалом 42 судження, по 2,33 на кожного). Для респондентів важливо поважати оточуючих, бути ввічливим, захищати молодших, а також чесність та скромність. Нестерпним є відношення респондентів до приниження, несправедливості, расизму, цензурних висловів.

6) Успішність у навчанні (38 суджень, по 2,11 на кожного) – типовими є наступні відповіді: «жахливо, якщо я щось не знаю», «боюсь не відповісти на запитання», «боюсь не здати екзамен». Підлітків висловлюють занепокоєння в ситуаціях, коли щось не розуміють, забувають.

7) Паритетні відносини з державою та суспільна безпека (загалом 38 суджень, по 2,11 на кожного). Неприпустимим для підлітків є беззаконня, обмеження прав людини, несправедливість, порушення законів. Також у цю групу увійшли судження «бути патріотом», «жахливо, якщо війна не закінчиться» та ін.

8) Здоров'я (загалом 31 судження, по 1,72 на кожного) – для респондентів важливо вести здоровий спосіб життя, «жахливими» є хвороби, власна смерть чи смерть близької людини.

9) Задоволення життям (загалом 27 судження, по 1,5 на кожного). Для підлітків важливо у житті «бути щасливим», «любити життя», «подорожувати», «гарно відпочивати», тощо.

10) Турбота про навколишнє середовище (11 суджень, по 0,61 на кожного) – у висловах цієї групи висловлено зневагу до осіб, що знущаються над тваринами, байдужість до природи.

11) Матеріальний успіх (10 суджень, по 0,55 на кожного). Доповнюючи речення підлітки зазначають, що «важливо мати гарно оплачувану роботу», «я повинен багато заробляти», «жахливо, якщо в тебе немає достатньо грошей».

Зазначимо, що рейтингові значення перших та останніх щаблів у досліджуваній когорти збігаються. Так, перше та друге місця у обох групах займають цінності «Гармонійні контакти» та «Особистісне зростання та самореалізація». Це не дивно, оскільки для досліджуваних підліткового віку характерними є надважливість спілкування та самореалізації, але відсоткове значення у експериментальній групі цінності «гармонійні контакти» більше у порівнянні з контрольною групою на 4,56 % (17 суджень, по 0,95 на кожного) та є свідченням ефективності формувальної програми.

В.М. Карандашевим було проведено масштабне дослідження цінностей сучасного підростаючого покоління та виявлено, що на рівні нормативних ідеалів (тобто на рівні переконань) для підлітків і юнаків, і дівчат найбільш значущою є цінність «добро» [5, с.45], яка за своїм змістом від-

повідас цінності «гармонійні контакти», оскільки містить важливі для підлітка особливості спілкування (повага, поблажливість, чесність, відповідальність та відраза до образ, обману, зверхності, тощо).

В основі цієї цінності лежить доброзичливість, що сфокусована на благополуччі в повсякденній взаємодії з близькими людьми. Цей тип цінностей вважається похідним від потреби в позитивній взаємодії, потреби в афіліації та забезпеченні процвітання групи. Її мотиваційна мета – це збереження благополуччя людей, з якими індивід знаходиться в особистих контактах [5, 29].

Значущість для підлітків цінності «самореалізація» є закономірною, оскільки саме в цьому віці особистість прагне зробити щось визначне, досягти власної мети. Порівнюючи отримані результати з іншими дослідженнями цінностей у підлітковому віці, знаходимо тотожні дані. Так, цінність «досягнення», що за своїм змістом відповідає цінності «самореалізація» в нашій класифікації, у дослідженні В.М. Карандашева займає 2 місце на рівні нормативних ідеалів та 3 на рівні індивідуальних пріоритетів [5, 44].

Останні місця в рейтингу цінностей контрольної та експериментальної груп, як ми зазначали вище, є тотожними (цінності-цілі «турбота про навколишнє середовище» та «матеріальний успіх»). Низьку значимість першої пояснюємо недоліками екологічного виховання в системі шкільної освіти, другу – тим, що підліток ще повністю матеріально залежний від батьків й власний матеріальний достаток його ще не цікавить.

Розглянемо цінності, що мають найбільш виражену різницю в контрольній та експериментальній групах. Так, цінність «самоповага та повага від інших» у експериментальній групі займає 4 шабелі, у контрольній – 6 (11,7 % та 7,57 % відповідно), що свідчить про ефективність формувальної програми, оскільки значне місце в ній відводилося формуванню позитивної самооцінки, Я-концепції.

Цінність «духовна культура та вихованість» займає 5 та 7 місце (10,9 % та 7,31%) у експериментальній та контрольній групі відповідно. Формування зазначеної цінності у підростаючого покоління є важливим завданням, яке мають реалізувати спочатку у родині, потім – у сфері освіти. Так, за твердженням О.І. Вишневського духовність проявляє себе в усіх сферах як стратегічний орієнтир, без духовності немислима справжня моральність, справжній патріотизм, дійсна демократія, родинність тощо. Духовність дослідник визначає як «скерованість людини до Високого й Вічного. Наявність його в людині й суспільстві засвідчує стан здоров'я і не тільки духовного [4]. Зростанню значимості цієї цінності сприяли вправи та заняття, спрямовані на розвиток аксіологічного потенціалу особистості.

Цінність «паритетні відносини з державою та суспільна безпека» займає у експериментальній групі 6,5 місце (9,92 %), у контрольній – 9 (4,69 %). Зауважимо, що виховання патріота і громадянина є одним з провідних завдань національної освіти, але не зважаючи на значне піднесення патріотизму, пов'язане з складними та трагічними змінами сучасного українського суспільства, значна частина респондентів залишається осторонь цієї важливої теми.

Непересічне значення у формуванні патріотизму у підлітків є усвідомлення ними своєї любові до України, почуття захищеності і значущості у житті країни, причетності до її долі, почуття обов'язку і відповідальності, правдивості, почуття власної гідності, тощо.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отримані дані підтвердили ефективність програми формування ціннісно-смыслових настановлень. Виявлено різницю в ієрархії цінностей-цілей контрольної та експериментальної груп. Встановлено значне зрушення цінностей-цілей в бік підвищення їх значимості для підлітків, а саме: «самоповага та повага від інших», «духовна культура та вихованість», «паритетні відносини з державою та суспільна безпека». Порівняльні результати контрольної та експериментальної груп за іншими методиками буде представлено в наступних публікаціях.

Література

- 1.Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. — М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. — 352 с.
- 2.Братусь Б.С. Смысловая сфера личности / Б.С. Братусь // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. Л.В.Куликов. — СПб.: Питер, 2000. — 480 с.
- 3.Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. — К.: Просвіта, 2001. — 416 с.
- 4.Вишневський О.І. Система цінностей і стратегія виховання (Тезовий виклад) / О. І. Вишневський // Рідна школа. — 1997. — № 7. — С. 3-5.
- 5.Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В.Н. Карандашев. — СПб.: Речь, 2004. — 70 с.
- 6.Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003.— 487 с.
- 7.Серый А.В. Ценностно-смысловая сфера личности / А.В. Серый, М.С. Яницкий. — Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. — 92 с.

8. Шевченко Н.Ф. Формування ціннісно-сміслових настановлень: практичний вимір / Науково практичний посібник / Н.Ф. Шевченко, Ю.М. Сошина. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. — 102 с.

9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эриксон Э.; пер. с англ. — М.: Флинта, 2006. — 342 с.

10. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник / Т.С. Яценко. — К.: Вища школа, 2004. — 679 с.